



# RENEŠANSO PUODŽIŲ ŠEDEVRAS – KOKLINĖS KROSNYS

Nuo vėlyvųjų viduramžių krosnims koklius lipdė puodžiai, tačiau ne kiekvienas jų galėjo būti ir geras koklininkas, mat tam reikėjo itin aukšto meistriškumo, kurį tekdavo ugdyti ilgai. Atkakliausių rankose gimdavo unikalūs darbai, dėl kurių gotikinės ir ypač renesansinės krosnys pasižymėjo išskirtiniu puošnumu.

Raudondvario pilies (prie Kauno) krosnis. Interpretacija, atlikta naudojant XVII a. Vilniaus archeologinę medžiagą. Projekto aut. D. Strazdas, koklius pagamino krosnį pastatė VŠĮ „Vilniaus puodžių cechas“, vad. D. Strazdas, 2012 m. Foto D. Strazdo.



**Edita Gruiniūtė,  
VŠĮ „Vilniaus puodžių cecho“ nuotr.**

## Turtingųjų privilegija – puošnios krosnys

Europos koklinių krosnių statybos ištakos siekia XIII a. gotiką. Seniausios jų žinomos iš ganaus plataus Alpių regiono, kurio centrai buvo Bazelis ir Ciurichas. XIV a. pirmosios koklinės krosnys pastatytos Čekijoje, Vengrijoje, kiek vėliau – Lenkijoje. Iš Vakarų ir Vidurio Europos kraštų, vystantis miestų kultūrai, mūrinei statybai, statybinės ir buitinės keramikos specializacijai, jos pasiekė ir Lietuvą ir greitai tapo vienu ryškiausių Lietuvos viduramžių interjerų akcentų. Be pagrindinės savo paskirties – patalpų šildymo, šios krosnys taip pat atliko dar keletą labai svarbių funkcijų: švietimo-educacinę – dėl dailės kūrinių imitavimo kokliuose – ir reprezentacinę – dėl jų puošyboje naudojamų heraldinių motyvų ir pačios krosnies dekoratyvumo. Tiesa, jos buvo brangios, todėl jas turėdavo tik turtingoji aukštuomenė.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilių pastatus gotikinės koklinės krosnys šildė XIV a. pabaigoje ir buvo statomos iki pat XVI a. pradžios. Pirmosios buvo statomos iš puodyninių koklių, vieno arba dviejų kubo formos tarpnių, su kupolu, kartais apskrito kūgio formos arba trijų tarpnių be kupolo. Puodyninių koklių pavadinimas kilo iš jų gaminto būdo – juos žiesdavo ant rato. Jų aukštis visada buvo didesnis nei skersmuo ties anga. Ankstyviausių puodyninių koklių angos buvo apskritos, kaip ir indų.

XIV a. Vidurio Europoje apskritos puodyninių koklių angos buvo patobulintos

– tapo keturkampės, nes tokius koklius buvo lengviau jungti eilėmis. Koklių angos buvo uždengiamos plokštėmis, dažnai ažūrinėmis, atsirado ir naujo tipo – pusiau cilindriniai kokliai. Iš pastarųjų buvo statomas viršutinis (antrasis) daugiakampio cilindro pavidalo krosnies tarpnis. Antrąjį krosnies tarpinį vainikuodavo karūniniai kokliai ir kupolas, o šis būdavo puošiamas apskritomis keraminėmis plokštėmis ir užbaigiamas keraminiu dūmtraukiu. Jis tik virš patalpos skliautų arba medinės perdangos buvo mūrijamas iš plytų.

## Kokliai: nuo šventųjų gyvenimų iki giminės herbų

Gotikiniai kokliai buvo dengiami švine vienspalve įvairių spalvų glazūra, dažniausiai rudos, bronzinės, šviesiai gelsvos, ir žalios spalvos. Vienas koklis paprastai dengiamas vienos spalvos glazūra. Pačios krosnys būdavo vienspalvės, rečiau – dvispalvės. Kadangi dažniausiai jos stovėdavo patalpos kampe, iš centrinės patalpos dalies nematomos dalies sienos neretai būdavo statomos iš neglazūruotų koklių.

Ypač svarbūs koklių puošyboje buvo heraldiniai motyvai: tokiu būdu tuometiniai valdovai demonstruodavo savo valdžios geneologiją, dinastinius ryšius, valdų geografiją. Kaip ir kitų kraštų kokliams, Vilniaus pilies gotikinių krosnių dekoravimui būdinga nemažai architektūrinių motyvų, fantastiškų būtybių atvaizdų, biblinių ir šventųjų gyvenimo siužetų.

Ties XV ir XVI amžiaus riba Europoje prasidėjo dideli kultūriniai ir technologiniai pokyčiai. Šiuo laikotarpiu itin intensyviai pradėjo formuotis meno kūrinių

Valdovų rūmų XVI a. krosnies raštinės kambaryje rekonstrukcija, naudojant vietinę archeologinę medžiagą. Projekto autorius Gintautas Rackevičius. Koklius pagamino ir krosnį pastatė VŠĮ „Vilniaus puodžių cechas“, vad. D. Strazdas, 2009 m. Foto Vytauto Abramausko.



**Krosnių restauratorius,  
VŠĮ „Vilniaus puodžių cecho“  
direktorius Dainius Strazdas.**

Nepaisant šildymo įrenginių tobulinimo ir įvairių modifikacijų, koklinė krosnis ir XXI amžiuje nepraranda savo tiesioginės – šildomosios – ir netiesioginės – dekoratyvaus namo interjero akcento – funkcijos. Per ilgą laiką išstobulinta krosnies konstrukcija, tobulinamos ir atrandamos termiškai atsparios medžiagos, bet keraminė krosnies danga – koklis – išlieka kaip vienas iš puošniausių ir tvariausių krosnies paviršiaus variantų. Kas krosnimi šildo namus, žino, kad jos šiluma yra minkšta ir neagresyvi. Krosnis sudaro didelę šilumos masę, todėl temperatūros svyravimai patalpoje yra minimalūs ir laipsniški. Jos paviršius neperkaista, nedegina (kaip dalis metalinių šildomųjų paviršių) dulkių, nesukelia papildomų kvapų. Lietuva pagrįstai gali didžiuotis savo koklinių krosnių tradicija. Tai patvirtina ne tik gausios išskirtinio meninio lygio archeologinės koklių kolekcijos, bet ir faktas, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės meistrai, šiandien sakytume, specialistai, buvo kviečiami į kitus kraštus. Rusijos patriarchas Nikonas, XVII a. viduryje statydamas Naujosios Jeruzalės vienuolyną, jo vidų ir išorę gražinti pakvietė vilniečių puodžių Zabarską. Koklinė krosnis buvo giliai jaugusi į mūsų buitį, taigi jos funkciją ir estetinį vaidmenį verta ne tik prisiminti, bet ir plėtoti bei eksploatuoti. Giliai prasmingos yra per paskutinius keliolika metų atliktos istorinių krosnių rekonstrukcijos. Jos leidžia pamatyti išbaigtą koklių kompoziciją, jos visumą. Archeologinės krosnys turėtų atgimti Lietuvos dvaruose, taip pat senamiesčių butuose ir įstaigose kaip neatsiejamas interjero elementas. Atstatant krosnį, reikėtų siekti, kad ji atliktų ne tik puošybinę, bet ir visavertę šildomąją funkciją. Priešgaisrinės sąlygos yra ne tam, kad jų vengtume, o tam, kad jas įvykdytume. Nereikia manyti, kad dvarų pastatus siūlau šildyti tik krosnimis – tikrai ne, kadangi šiuo metu plačiai naudojamos įvairios, mažiau priežiūros reikalaujančios alternatyvios šildymo sistemos. Tačiau visada turėtų išlikti galimybė retkarčiais, tam tikromis progomis užkurti krosnį ar židinį.

rinka. Tai turėjo įtakos ir koklinių krosnių raidai, mat to meto meistrai dažnai kopijuodavo medžio raizinius, medalius ir vario graviūras.

Šiuo laikotarpiu Vilniaus pilies ir miesto gyventojai pradėjo gaminti dubeninius koklius, o pati krosnis įgijo naują formą: ištisinis jos cokolis buvo dengiamas mediniu suoleliu. Taip įvairėjo jos paskirtis: krosnis ne tik šildė patalpas, bet ir suteikė galimybę patogiai ir šiltai pailsėti atsiremęs į koklių sienelę. Medinis suoliukas paprastai buvo montuojamas iš trijų arba iš dviejų krosnies pusių tarp cokolio ir pirmojo tarpinio. Jo atramos siekė grindis arba buvo atremiamos į krosnies cokolį (pagrindą, pamatą).

Vėlesnės krosnys, priešingai nei pirmosios, buvo puošiamos įvairiaspalve glazūra. Pusiau cilindriniai kokliai jau nebeuždengiami kiaurarašte plokšte, jie įgyja nišos formą, todėl dažnai vadinami nišiniai. Tokie kokliai ne taip greitai atiduodavo šilumą, nes ištisa reljefinė plokštė geriau ją sulaikydavo.

### Renesansas: krosnių tobulumo link

Renesansinės krosnys būdavo statomos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rezidencijose, Vilniaus Žemutinėje pilyje, taip pat daugelyje Vilniaus miesto namų ir gretimose apylinkėse – Liubave, Markučiuose, Dubingių dvare, Trakų Salos pilyje ir Trakuose, Kaune, Panemunės ir Krūonio dvaruose. Per trumpą laikotarpį renesansinių krosnių mada išplito ir į tolimesnes LDK žemes.

Pagrindinė renesansinės (XVI a. – XVII a. pradžia) krosnies konstrukcija, palyginti su gotikine, mažai tepakito. Krosnis buvo dviakštė. Ją sudarė kubo formos ugnies dėžė

ir virš jos įkomponuota cilindrinė, o vėliau – stačiakampio gretasienio formos dalis su krosnį vainikuojančia karūna. Šios dalys buvo atskirtos dekoratyviniais frizais ir karnizais.

Renesansinės krosnys buvo ypač puošnios ir nuo savo pirmtakių skyrėsi koklių tipų ir puošybos motyvų įvairove, taip pat proporcijos ir formų simetrijos akcentavimu. Lietuvos koklių dekoravimui darė įtaką populiarūs Europoje siužetai ir ornamentai, kurie plito per dailės kūrinius, grafikos lakštus, knygas, keliaujančius amatininkus. Vietinių koklių puošyboje vyravo dvi pagrindinės – figūrinių ir ornamentinių – dekoravimo motyvų grupės. Ypač reikšminga ir įdomi pirmoji, kuriai priskiriami kokliai su heraldiniais motyvais. Dažniausiai būdavo vaizduojami LDK ir Lenkijos herbai „Vytiš“ bei „Erelis“, taip pat LDK kunigaikščio arba žymių Lietuvos didikų giminių herbai. Jie kaip savarankiški elementai įkomponuoti plokštinio tipo kokliuose arba kaip kompozicijos dalis pavaizduoti prilaikomi simbolinių figūrų karniziniuose ir karūniniuose kokliuose.

Figūrinių motyvų grupei priklauso ir įvairių tipų kokliai, puošti realiais ir tik tam tikrus asmenis simbolizuojančiais, pavieniais ir poriniais portretais. Juose pavaizduoti karaliai, didikai, įvairios istorinės asmenybės, vyrai ir moterys puošniais drabužiais (tokie kokliai dažnai atlikdavo ir „madų žurnalų“ vaidmenį).

Renesansinių krosnių sienelės buvo komponuojamos iš visų tuo metu žinomų koklių tipų, tiesa, kai kurie iš jų buvo populiarūs neilgą laiką. Tarp tokių išsiskiria XVI a. pradžioje paplitę dideli, stačiakampio formos (30–34x18–20) nišiniai-loviniai kokliai. Jie imitavo Europoje jau XV a. populiarius pusiau cilindrinus koklius ir buvo komponuojami viršutinėje, cilindro primenančioje krosnies dalyje.

Didesnės permainos krosnių raidos

istorijoje siejamos su nuo XVI a. vidurio įsivyravusiais naujos formos plokštiniais kokliais. Juos sudarė trumpas (apie 10 cm ilgio) žiestas kaklelis ir keturkampė (14x14 cm; 17x17,5 cm; 18x18 cm; 21x21 cm; 18–19x9–10 cm) plokštelė. Krosnies kampams, atskiroms jos dalims paryškinti, viršūnei užbaigti buvo formuojami specialūs įvairaus formato kampiniai, friziniai-karniziniai, karūniniai kokliai.

Koklinės krosnys nebuvo ilgaamžės ir nuolat būdavo atnaujinamos, perstatomos. Dėl intensyvaus naudojimo kokliai greitai išdegdavo. Kaip savarankiškas meno kūrinys ir interjero įrangos elementas krosnys tarnaudavo gana trumpai – apie trisdešimt metų. Nepagrindinėse patalpose, kur jos naudojimas nebuvo toks intensyvus, ji funkcionuodavo kur kas ilgiau. Krosnies trumpaamžiškumą lemdavo ir mados tendencijos: senoji krosnis buvo pakeičiama nauja, paprastai puošnesne, taigi nebuvo tikslo saugoti senosios. Atitarnavusios krosnies nesigailėta – ji būdavo sugriaunama, o šukės panaudojamos buitiniams reikmėms – supilamos kiemui paaukštinti, drėgmei sulaikyti ar tiesiog aslai išplūkti.

### Koklių konstrukcija

Visų tipų kokliai buvo atspaudžiami naudojant iš anksto pagamintą medinę, varinę arba molinę formą – matricą. Pirmiausia molyje įspausdavo visą matricos vaizdą ir tik paskui koklio plokštės ruošinį supjaustydavo pagal vienai ar kitai krosniai reikalingų koklių matmenis ir prijungdavo kaklelius.

Kiekviena koklių grupė krosnyje turėjo savo vietą. Krosnių pirmojo tarpinio (pakuros kameros, „skrynios“) rečiau aukštesniųjų tarpinių (anstatų, kolonos) statybai naudoti plokštiniai kvadratiniai



Valdovų rūmų XVI a. krosnies raštinės kambario koklių rekonstrukcija. Koklio modelį atkuria keramikė Kristina Venckūnaitė. Projekto autorius Gintautas Rackevičius. Koklius pagamino ir krosnį pastatė VšĮ „Vilniaus puodžių cechas“, vad. D. Strazdas, 2009 m.

kokliai. Kvadratinėje jų plokštėje buvo įspaudžiama matrica, o prie plokštės nugarinės pusės beveik statmenai jungiamas kaklelis. Plokštė ir kaklelis galėjo būti jungiamas keliais būdais. XVI a. Vilniuje plokštės ir kaklelio jungtis sudarydavo apie 45 laipsnių kampą. Kampu nupjauti plokštės ir kaklelio kraštai suformuoja kur kas platesnę jungtį nei statmenai nupjautos koklių dalys. Tokiu būdu gaunamas didesnis klijuojamas plotas ir patikimesnė jungtis. Kartais sujungiamas paviršius mediniu įrankiu buvo išraižomas rombais – šis būdas naudotas dėl geresnio sujungimo.

Kai kurių koklių kakleliai, dažniausiai viršuje ir apačioje, turi pirštais įspausdamos skylės, reikalingas krosnies montavimo metu. Neretai jos būdavo praduriamos aštriu mediniu pagaliuku.

Kartais būdavo naudojamos ne viena, o dvi skirtingos matricos, pavyzdžiui, gaminant stačiakampius kraštinius ir kampinių koklių pusines plokštes, formuojančias keturkampes krosnių dalis. Pirmaisiais būdavo užbaigiamos koklių eilės prie sienos. Šis gaminimo būdas būdingas tik LDK valdovų užsakymu gamintiems kokliams.

Krosnies cokolį (arba pirmąjį krosnies tarpinį) nuo antstato atskirdavo karniziniai kokliai, o nuo XVI a. vidurio jie dalijo ir antstato tarpinius. Šie kokliai turi statmenai prijungtus kaklelius. Tuo tarpu simetrijai karnizinių kampinių koklių plokštumos gamintos vienodo arba panašaus dydžio, o jų kampai dažnai būdavo puošiami priklijuojamais herbiniais skydeliais. Tiesa, kartais šie būdavo tvirtinami krosnies kampuose kaip atskiras krosnies elementas.

Kur kas sudėtingiau nei plokštiniai kokliai buvo gaminami pusiau cilindriniai konkaviniai. Pastarųjų ištakos siekia gotikos epochą, kai buvo nužiedžiamas cilindras, perpjaunamas išilgai per pusę, paskui pusiau cilindro apačioje ir viršuje prijungia pusemenulio formos dugneliai ir koklio priekakinė pusė uždengiama kiaurarašte plokšte. Iš šių koklių buvo formuojamas daugiakampis krosnies anstatas. Šios grupės kokliai XVI a. viduryje davė pradžią stačiakampiems ir stačiakampiems kampiniams kokliams.

Tuo tarpu krosnies daugiakampę koloną dalydavo horizontalių frizinių koklių eilės, jų kakleliai būdavo prijungiami ne statmenai, o apie 45 laipsnių kampu. Tokie koklių plokščių apatiniai ir viršutiniai rėmeliai, taip pat kaklelio angos kraštai

XVI a. krosnies portretinio koklio plokštės rekonstrukcija pagal Lietuvos valdovų rūmų Vilniuje papėdės, Šv. Onos ir Šv. Barbaros bažnyčios teritorijos archeologinę medžiagą. Originalas saugomas LNM. Modelio aut. Elena Aleksejeva. VšĮ „Vilniaus puodžių cechas“, 2013 m. Molis, žalia, ruda, geltona, balta, mėlyna glazūra, degta elektrinėje krosnyje (1000°C).



XVI a. krosnies koklio plokštės su Vyčiu (valstybės herbu) rekonstrukcija pagal Lietuvos valdovų rūmų Vilniuje archeologinę medžiagą. Originalas saugomas NM LDK VR. Modelio aut. Kristina Venckūnaitė. VšĮ „Vilniaus puodžių cechas“, 2013 m. Molis, mėlyna, balta, geltona, žalia, ruda glazūra, degta elektrinėje krosnyje (1000°C).



XVI a. pab.-XVII a. pr. krosnies koklio plokštės su angeliuko galva rekonstrukcija pagal Lietuvos valdovų rūmų Vilniuje archeologinę medžiagą. Originalas saugomas NM LDK VR. Modelio aut. D. Strazdas, 1993. VšĮ „Vilniaus puodžių cechas“, 2013 m. Molis, baltas angobas, žalia glazūra, degta elektrinėje krosnyje (1000°C).



XVI a. krosnies koklio plokštės su gyvybės medžiu rekonstrukcija pagal Lietuvos valdovų rūmų Vilniuje archeologinę medžiagą. Originalas saugomas NM LDK VR. Modelio aut. Laura Sodekaitė. VšĮ „Vilniaus puodžių cechas“, 2013 m. Molis, mėlyna, balta, geltona, žydra glazūra, degta elektrinėje krosnyje (1000°C).



yra vienoje plokštumoje, todėl keletą koklių sujungus daugiakampiu, tiek apatinis išorinis kraštas, tiek viršutinis yra vienodo skersmens. Toks frizas galėjo būti montuojamas įvairiose krosnies anstato dalyse.

Puošnūs karūniai kvadratiniai kokliai dažniausiai būdavo komponuojami pirmojo krosnies tarpnio viršuje. Jie neatliko šilumos akumuliacijos funkcijos, todėl jų konstrukcija elementari: prie dekoratyvinės kiauraraštės plokštės buvo prijungiamas trikampio formos plokštės atrama – kojelė. Atrama paprastai būdavo plokštės storio, kartais plonesnė ties trikampio viršūne.

Parengta pagal Gintauto Rackevičiaus knygą „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai Vilniuje. XVI a. koklinių krosnių rekonstrukcija. XVI a. koklių katalogas“.



Biržų pilies XVII a. krosnies rekonstrukcija, naudojant vietinę archeologinę medžiagą (šiuo metu krašto muziejus „Sėla“). Projekto aut. D. Strazdas, koklius pagamino krosnį pastatė VšĮ „Vilniaus puodžių cechas“, vad. D. Strazdas, 2006 m. Foto A. Stellaccio.

